PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

NAQSHBANDIYA TA'LIMOTI G'OYALARI ASOSIDA O'QUVCHILARNING MA'NAVIY-AXLOQIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Sadriddinov Boburjon Saidjon o'g'li
Buxoro davlat pedagogika instituti magistiri
https://doi.org/10.5281/zenodo.22959007

Annotatsiya. Mazkur maqolada Bahouddin Naqshband merosi va naqshbandiya an'anasida uchraydigan halollik, mehnatsevarlik, mas'uliyat, odob, suhbat va o'zini nazorat qilish kabi tarbiyaviy g'oyalarni umumiy ta'lim jarayonida ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishda qo'llash imkoniyatlari yoritiladi. Taklif etilayotgan yondashuv diniy amaliyotni o'quvchiga majburlash emas, balki tarixiy-madaniy merosni o'rganish, axloqiy vaziyatlarni tahlil qilish, muloqot va refleksiya orqali ijobiy xulq kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratiladi. Maqolada pedagogik texnologiyaning bosqichlari, interfaol usullar, amaliy topshiriqlar va baholash mezonlari tizimlashtirilgan.

Kalit so'zlar: Naqshbandiya, Bahouddin Naqshband, ma'naviy-axloqiy tarbiya, ma'naviy-ma'rifiy meros, suhbat, refleksiya, halollik, mehnatsevarlik, tarbiyaviy texnologiya, o'quvchi kompetensiyasi.

Kirish: Yosh avlodning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir. Bunda tarixiy shaxslar, ilm-fan va madaniyat namoyandalarining merosidan foydalanish o'quvchilarning milliy o'zlikni anglash, ijtimoiy mas'uliyat va insoniy fazilatlar haqidagi tasavvurlarini boyitishi mumkin. O'zbekiston hududida shakllangan tasavvufiy-ma'rifiy an'analar ichida Naqshbandiya merosi alohida tarixiy ahamiyatga ega.

Manbalarda Bahouddin Naqshband 1318–1389-yillarda yashagani, Buxoro vohasi bilan bog'liq bo'lgani va uning ta'limotida halol mehnat hamda ichki poklanishga katta e'tibor berilgani qayd etiladi. "Dil ba yor-u, dast ba kor" g'oyasi shaxsning ma'naviy dunyosi bilan amaliy faoliyati uyg'unligini ifodalovchi tamoyil sifatida talqin qilinadi [1].

Pedagogik nuqtayi nazardan bu merosni o'quvchining kundalik xulqiga bevosita ko'chirishdan ko'ra, tarixiy-madaniy kontekstda o'rganish va axloqiy vaziyatlarni muhokama qilish maqsadga muvofiq. Shu sababli maqolada "Naqshbandiya ta'limoti orqali" iborasi diniy targ'ibot ma'nosida emas, balki uning tarixiy-ma'rifiy va axloqiy g'oyalaridan ta'lim-tarbiyada foydalanish ma'nosida qo'llanadi [2].

1. Naqshbandiya merosining tarbiyaviy jihatlari: Naqshbandiya XIV asrda Movarounnahrda shakllangan tasavvufiy tariqatlardan biri bo'lib, uning rivojida Bahouddin Naqshband nomi markaziy o'rin tutadi. O'zbekistonning madaniy merosiga oid manbalarda tariqatning tarixiy shakllanishi, uning Buxoro bilan aloqasi va keyinchalik turli hududlarga tarqalishi qayd etilgan.

Ta'lim-tarbiya nuqtayi nazaridan quyidagi g'oyalar alohida metodik ahamiyatga ega: halol mehnatga munosabat; insonning o'z xatti-harakatiga mas'ul bo'lishi; suhbat va muloqot madaniyati; ichki intizom va o'zini nazorat qilish; odob va boshqalarga hurmat; bag'rikenglik va hamkorlik. 10-sinf uchun "Dunyo dinlari tarixi" darsligida Naqshbandiya an'anasida suhbat tarbiya usullaridan biri sifatida ko'rsatiladi va uning asosiy mazmuni xulq-atvor hamda qalb tarbiyasi bilan bog'lanadi [3].

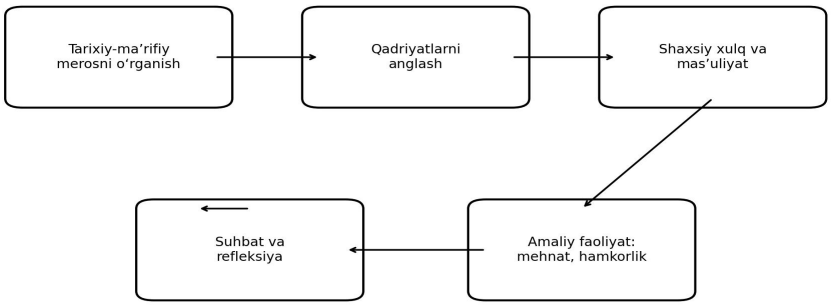

1-rasm. Naqshbandiya merosining ma'naviy-axloqiy kompetensiyaga ta'sirini ifodalovchi mualliflik sxemasi.

2. Ma'naviy-axloqiy dunyoqarashni rivojlantirish texnologiyasi

Taklif etilayotgan pedagogik texnologiya besh bosqichdan iborat: tashxis, ma'rifiy material bilan ishlash, suhbat-munozara, amaliy faoliyat va refleksiya. Bosqichlarning ketma-ketligi o'quvchining faqat ma'lumotni yod olishi emas, balki uni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etishi va o'z xatti-harakatini baholashiga sharoit yaratadi [4].

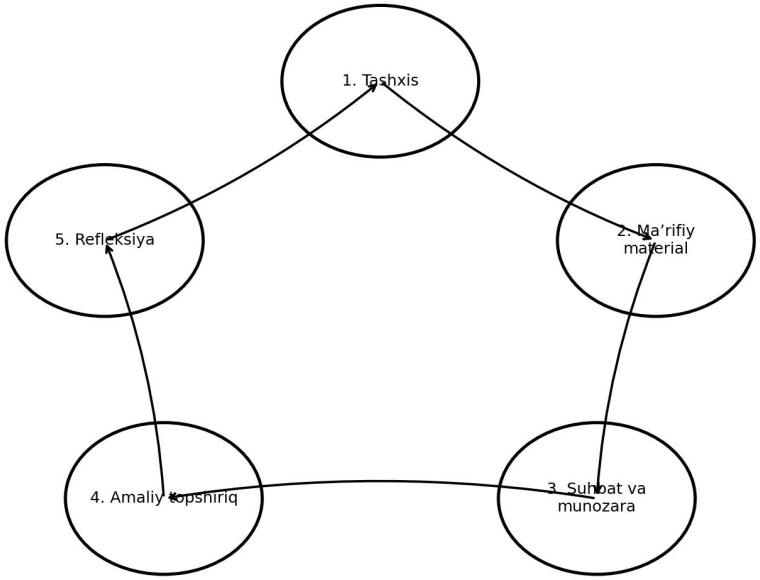

2-rasm. Ma'naviy-ma'rifiy mashg'ulotni tashkil etishning takroriy pedagogik sikli.

2.1. Tashxis bosqichi

Dastlab o'quvchilarning halollik, mas'uliyat, mehnatsevarlik, hurmat va muloqot madaniyati haqidagi qarashlari aniqlanadi. Buning uchun qisqa anonim so'rovnoma, vaziyatli savollar yoki "men uchun mas'uliyat nimani anglatadi?" kabi refleksiv topshiriqlardan foydalanish mumkin. Tashxisning maqsadi o'quvchini baholash emas, balki keyingi tarbiyaviy ish uchun boshlang'ich nuqtani aniqlashdir.

2.2. Ma'rifiy material bilan ishlash

Bu bosqichda Bahouddin Naqshband hayoti, Buxoro vohasi madaniy muhiti, Naqshbandiya an'anasining tarixiy xususiyatlari va uning axloqiy g'oyalari haqida yoshga mos, ilmiy manbalarga

tayangan matnlar beriladi. O‘qituvchi diniy masalalarni mutlaq hukm sifatida emas, tarixiy-madaniy hodisa sifatida tushuntirishi, turli qarashlarga hurmat va vijdon erkinligi tamoyillarini saqlashi zarur.

O‘zbekiston hukumatining 2025-yildagi hujjatlarida Bahouddin Naqshband ilmiy-tadqiqot markazi faoliyatida uning insonparvarlik g‘oyalarini ilmiy o‘rganish, yoshlarni bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat ruhida tarbiyalash, shuningdek, ilmiy-ma’rifiy tadbirlar tashkil etish vazifalari belgilangan [5].

2.3. Suhbat va munozara texnologiyasi

Suhbat o‘quvchining fikrini erkin bayon etishi, dalil keltirishi va boshqa nuqtayi nazarni tinglashini rivojlantiradi. Masalan, “Halol mehnat nima uchun insonning o‘ziga bo‘lgan hurmatini oshiradi?”, “Ishonchni yo‘qotmaslik uchun qanday xatti-harakatlar muhim?”, “Suhbatda hurmatni qanday saqlash mumkin?” kabi savollar muhokama qilinadi.

Munozara jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarning shaxsiy e’tiqodini baholamasligi, fikrni shaxsdan ajratib tahlil qilishi va dalillarga asoslangan muloqotni rag‘batlantirishi kerak. Bunda ma’naviy-axloqiy tushunchalar hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lanadi.

2.4. Amaliy faoliyat

Nazariy tushunchani xulqiy ko‘nikmaga aylantirish uchun kichik loyihalar tashkil etiladi. Masalan: “Bir hafta mas’uliyat kundaligi”, “Sinfdagi o‘zaro yordam”, “Maktab mulkiga ehtiyotkorlik”, “Mehnatning qadri” mavzusida mini-loyiha, mahalliy tarixiy obidalar haqida taqdimot yoki jamoaviy foydali ish. Topshiriqlar o‘quvchilarning yoshiga mos va xavfsiz bo‘lishi kerak.

2.5. Refleksiya va qayta aloqa

Mashg‘ulot oxirida o‘quvchi “Bugun nimani angladim?”, “Qaysi fikr mening qarashimni o‘zgartirdi?”, “Keyingi hafta qaysi xatti-harakatimga e’tibor beraman?” kabi savollarga yozma javob beradi. O‘qituvchi javoblarni jazolash yoki diniy e’tiqodni baholash uchun emas, tarbiyaviy jarayonni takomillashtirish uchun tahlil qiladi [6].

3. Tarbiyaviy mazmunni qadriyatlarga bog‘lash

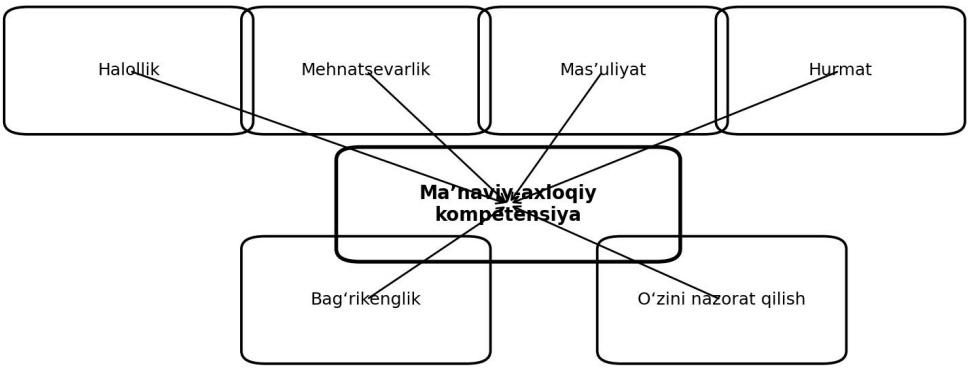

3-rasm. Ma’naviy-axloqiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qadriyatlari.

Qadriyat	Ta’limiy mazmun	Interfaol usul	Kutiladigan ko‘nikma
Halollik	Vaziyatlarda to‘g‘ri va adolatli qarorlarni tahlil qilish	Keys-stadi	Qarorining oqibatini anglash
Mehnatsevarlik	“Dil ba yor-u, dast ba kor” g‘oyasini tarixiy kontekstda tahlil qilish	Loyiha	Mehnatga mas’uliyatli munosabat
Hurmat	Suhbatda boshqa fikrni tinglash va dalil bilan javob berish	Munozara	Muloqot madaniyati

Mas’uliyat	Vazifani vaqtida bajarish va natijani baholash	Kundalik/refleksiya	O‘z xatti-harakatini nazorat qilish
Bag‘rikenglik	Turli qarashlarga hurmat bilan munosabat	Debat	Farqli fikrni qabul qilish
O‘zini nazorat qilish	Hissiy vaziyatlarda shoshilmasdan qaror qilish	Rollli vaziyat	O‘zini boshqarish

4. O‘quv mashg‘ulotlari uchun namunaviy metodik ishlanmalar

1-topshiriq. “Qadriyatlar xaritasi”

O‘quvchilar guruhlarga bo‘linadi. Har bir guruh halollik, mehnatsevarlik, hurmat, mas’uliyat va bag‘rikenglik tushunchalaridan bittasini tanlaydi. Ularning kundalik hayotdagi ko‘rinishlari, qarama-qarshi xatti-harakatlar va ijobiy natijalarini sxema shaklida tuzadi. Yakunda guruhlar o‘z xaritasini himoya qiladi.

2-topshiriq. “Suhbat madaniyati” keys-stadi

Vaziyat: ikki o‘quvchi bir masala yuzasidan turlicha fikr bildirdi. Ulardan biri ikkinchisining fikrini bo‘lib yubordi. Guruh quyidagi savollarni tahlil qiladi: Qaysi xatti-harakat muloqotga xalaqit berdi? Hurmatni saqlash uchun qanday iboralardan foydalanish mumkin? Bahsda g‘alaba qozonishdan ko‘ra, masalani tushunish nega muhim?

3-topshiriq. “Mehnat va natija” mini-loyihasi

O‘quvchilar kundalik hayotda bajaradigan bir foydali ishni tanlaydi va bir hafta davomida uning rejalashtirilishi, bajarilishi va natijasini kuzatadi. Yakunda o‘quvchi o‘zida qanday odat shakllanganini tahlil qiladi. Bu usul mehnatsevarlik g‘oyasini abstrakt tushunchadan amaliy tajribaga aylantiradi.

5. Baholash mezonlari

Ma’naviy-axloqiy tarbiya jarayonida faqat test natijasiga tayanish yetarli emas. Baholash ko‘proq o‘quvchining fikrini asoslay olishi, muloqotdagi hurmati, topshiriqni mas’uliyat bilan bajarishi va o‘z xatti-harakatini tahlil qila olishini kuzatishga qaratiladi.

Mezon	Boshlang‘ich	Rivojlanayotgan	Barqaror
Fikrni asoslash	Fikrini qisqa aytadi	Oddiy dalil keltiradi	Dalil va misol bilan asoslaydi
Muloqot madaniyati	Ko‘pincha bo‘lib yuboradi	Tinglashga harakat qiladi	Hurmat bilan tinglaydi va javob beradi
Mas’uliyat	Eslatma bilan bajaradi	Ko‘pincha mustaqil bajaradi	Vazifani o‘z vaqtida va sifatli bajaradi
Refleksiya	O‘z faoliyatini kam tahlil qiladi	Yutuq va kamchilikni ajratadi	Sabab va keyingi qadamni aniq belgilaydi

6. Pedagogik shart-sharoitlar va kutiladigan natijalar

Mazkur texnologiyaning samaradorligi uchun o‘qituvchining kommunikativ madaniyati, tarixiy manbalardan to‘g‘ri foydalanish, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish va baholashda xolislik muhim. Mashg‘ulotlarda majburlash, kamsitish yoki o‘quvchining shaxsiy e’tiqodini baholashdan qochish kerak.

Kutiladigan natijalar quyidagilardan iborat: o‘quvchi tarixiy-ma’rifiy meros haqida tizimli tasavvurga ega bo‘ladi; halollik, mehnatsevarlik, hurmat va mas’uliyat tushunchalarini hayotiy

vaziyatlarda izohlay oladi; muloqotda boshqa fikrni tinglash va dalil bilan javob berish ko‘nikmasi rivojlanadi; o‘z xatti-harakatini refleksiv tahlil qilish odati shakllanadi.

Xulosa

Naqshbandiya merosining ta’limiy imkoniyatlari uning tarixiy va ma’naviy-ma’rifiy mazmunini zamonaviy pedagogik usullar bilan uyg‘unlashtirish orqali namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, halol mehnat, mas’uliyat, odob, suhbat va o‘zini nazorat qilishga oid g‘oyalarni vaziyatli topshiriqlar, munozara, loyiha va refleksiya bilan bog‘lash o‘quvchining ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Taklif etilayotgan texnologiyaning asosiy afzalligi - tarixiy merosni faqat ma’lumot sifatida berib qolmasdan, uni o‘quvchining kundalik xulqi, muloqoti va ijtimoiy mas’uliyati bilan bog‘lashdir. Shu bilan birga, umumiy ta’lim muhitida vijdon erkinligi, turli qarashlarga hurmat va ilmiy-xolis yondashuv saqlanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Islomov Z., Rahimjonov D., Najmiddinov J. Dunyo dinlari tarixi. 10-sinf uchun darslik. Toshkent, 2017.
2. Abdullayev M. va boshqalar. Madaniyatshunoslik asoslari. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalari uchun o‘quv qo‘llanma.
3. Hashimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. 2-qism.
4. Bahouddin Naqshband haqidagi ma’rifiy-biografik materiallar. Ziyouz elektron kutubxonasi.
5. O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali. Bahouddin Naqshband ilmiy-tadqiqot markazi va diniy-ma’rifiy sohadagi vazifalar haqidagi materiallar.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi tegishli direksiya. Naqshbandiya haqida ma’lumot.